

دکتر سید حسین عبادی

تحلیل محتوای کتاب های درسی

دکتر سید حسین عبادی

پایه نهم
۱۳۹۹

[دکتر
عبادی]

تحلیل محتوای کتاب های درسی

دکتر سید حسین عبادی

پاییز ۱۳۹۹

[دکتر
عبادی]

ویژگی های کتاب درسی

۱- دانش آموزان را به یادگیری تشویق می کند.

یکی از مهم ترین کارکردهای کتاب درسی، تشویق دانش آموزان به یادگیری است (میک، ۲۰۰۰). یک کتاب درسی در صورتی می تواند فراگیرندگان را به یادگیری تحریک کند که در طراحی آن اصول و راهبردهایی مورد توجه قرار گرفته باشد (یک و مکین، ۲۰۰۱). تحقیقات نشان می دهد راهبردهایی که در گذشته مورد استفاده قرار می گرفتند و برخی از آنها هنوز هم در کتاب های درسی به کار گرفته می شود، در تشویق دانش آموزان به یادگیری تأثیری ندارد؛ مثل برخی از راهبردهایی که بر محرک های بصری تأکید دارند.

در همین زمینه دیک (۲۰۰۷) معتقد است که اگر

رسانه آموزشی تا حد امکان به پدیده هایی مربوط باشد که دانش آموزان به طور روزمره آنها را تجربه می کنند، می تواند در تشویق آنها به یادگیری کمک کند. تحریک کنجکاوی و توجه به نیازهای دانش آموزان نیز می تواند مشوق یادگیری باشد. در همین رابطه، آزوبل (۱۹۶۸)؛ به نقل از سیف، (۱۳۸۶) به معلمان پیشنهاد می کند که «با تحریک کنجکاوی ذهنی یادگیرندگان از طریق ارائه مطالبی که کنجکاوی را برمی انگیزاند، سطح علایق شناختی آنها را افزایش دهید».

اصول تدوین و طراحی کتاب درسی در راستای افزایش انگیزه یادگیری

- ✓ محتوا به گونه‌ای طراحی شود که دانش‌آموزان را در فرایند یادگیری درگیر کند تا آن‌ها تشویق شوند که برخی اطلاعات را به هم مرتبط سازند و به‌طور معناداری سازمان دهند.
- ✓ یادگیری محتوا برای دانش‌آموزان خیلی آسان و یا خیلی سخت نباشد.
- ✓ کنجکاوی فراگیرندگان را با استفاده از محرک‌های تازه، تعجب برانگیز و پرمعنا تحریک کند.
- ✓ اهداف آموزشی در ابتدای دروس مشخص شوند، هدف‌ها باید دقیق و قابل دسترس باشند و در فراگیرندگان انتظار مثبتی ایجاد کنند.
- ✓ هنگام ارائه محتوای جدید باید از مثال‌هایی استفاده شود که فراگیرندگان قبلاً آن‌ها را تجربه کرده‌اند. هنگام پیشنهاد فعالیت‌های کاربردی نیز از موقعیت‌های جدید استفاده شود.
- ✓ تا آنجا که ممکن است دستیابی به محتوا باید از طریق تحقیق صورت پذیرد؛ زیرا کشف مطالب موجب انگیزش درونی فراگیرنده می‌شود. بنابراین، کتاب درسی به جای ارائه مستقیم اطلاعات، باید فرصت‌هایی را فراهم آورد تا فراگیرنده خود به کشف اطلاعات اقدام کند.
- ✓ لازم است فراگیرندگان به انجام فعالیت‌های مشارکتی و کار در گروه هدایت شوند.
- ✓ محتوا باید با تجربه‌های روزمره زندگی دانش‌آموزان مرتبط شود و آن‌ها را به سازماندهی معنا دار اطلاعات ارائه شده و تجارب فردی خویش هدایت کند.

اصول تدوین و طراحی کتاب درسی در راستای افزایش انگیزه یادگیری

- ✓ تکالیف کتاب‌های درسی باید منطقی و متناسب با توانایی‌های فراگیرندگان باشد. تکالیف زیاد و سخت انگیزه دانش‌آموزان برای یادگیری را کاهش می‌دهد.
- ✓ ویژگی‌های فیزیکی کتاب درسی مثل اندازه، کیفیت، طرح و رنگ باید متناسب با نیازهای سنی فراگیرندگان باشد.
- ✓ هم از مشوق‌های درونی و هم از مشوق‌های بیرونی استفاده شود.
- ✓ فعالیت‌های یادگیری به گونه‌ای طراحی شوند که فراگیرنده امکان انتخاب داشته باشد تا احساس شایستگی و عزت نفس در او افزایش یابد.

ویژگی های کتاب درسی

۲- دانش و اطلاعات علمی به طور اثر بخشی در آن ارائه می شود.

اولین و قدیمی ترین کارکرد کتاب درسی آن است که دانش تخصصی را برای دانش آموزان قابل دسترس می کند (ویلاورد ، ۲۰۰۳). امروزه منابع دیگری مثل اینترنت، کتاب ها و مجلات علمی الکترونیکی برای دسترسی به اطلاعات در اختیار دانش آموزان است اما به هر حال، گردآوری دانش مرتبط در یک کتاب درسی، رویکردی علمی است که دسترسی به همه برنامه درسی را به شکلی منسجم برای فراگیرندگان امکان پذیر می سازد (تایلر ، ۲۰۰۸). کتاب های درسی زمانی اثر بخش اند که اطلاعات را با دقت علمی بالایی ارائه کنند. به عبارت دیگر، اطلاعات علمی معتبر و دقیقی را ارائه نمایند. این در حالی است که بنابر نتایج بعضی تحقیقات، برخی کتاب های درسی شامل اطلاعات نامعتبر و یا غیردقیق اند.

نویسندگان کتاب های درسی در اطلاعاتی که ارائه می دهند باید به دو نکته اساسی توجه کنند و آن، اینکه اطلاعات را "برای چه هدفی" و "چگونه" ارائه می نمایند (بوسترم ، ۲۰۰۱).

ویژگی های کتاب درسی

۳- یادگیری دانش آموزان را هدایت می کند.

میان کتاب درسی و کتاب های مرجع - مثل دایرة المعارف - تفاوت زیادی وجود دارد (مرکز مواد برنامه درسی علوم ، ۲۰۰۶). دانش در کتاب های مرجع بسیار خوب ارائه شده است ولی این برای یک کتاب درسی کافی نیست؛ چون کتاب درسی باید یادگیری دانش آموزان را هدایت کند و بنابراین، شایسته است که در آن محتوا به شکلی ارائه شود که مبتنی بر تحقیقات جدید درباره یادگیری و فرایندهای شناختی باشد تا درک آن برای فراگیرندگان تسهیل شود (کلاس، ۲۰۰۶).

برای اینکه یادگیری به خوبی انجام گیرد، کتاب درسی باید فرصت هایی را برای تشویق درگیری های شناختی تدارک ببیند و شرایطی را به وجود آورد که در دانش آموزان تغییر مفهومی ایجاد شود.

برای مثال، می توان به دانش پیش نیاز اشاره کرد. کتاب های درسی می توانند دانش آموزانی را که دانش پیش نیاز کافی ندارند، به خوبی پشتیبانی کنند.

ویژگی های کتاب درسی

۴- دانش آموزان را هدایت می کند تا بر راهبردهای یادگیری تسلط یابند.

در راستای یادگیری مادام العمر به عنوان یک هدف تعلیم و تربیت، ضروری است که علاوه بر محتوا، مهارت های یادگیری نیز به فراگیرندگان آموزش داده شود تا آنها قادر باشند همیشه یادگیرنده باقی بمانند؛ حتی وقتی دوره آموزش و پرورش رسمی را کامل کردند. بنابراین، کتاب های درسی علاوه بر هدایت فراگیرندگان به تحصیل دانش باید آنها را به سمت رشد راهبردها و مهارت های یادگیری هدایت کنند (میک ۲۰۰۰). کتاب های درسی با ارائه فرصت هایی برای خلاصه کردن، سازماندهی فعالیت ها، یادداشت برداری و به خاطر سپردن اطلاعات می توانند به رشد مهارت های یادگیری کمک کنند (هادسن، ۱۹۹۴). یکی از مهم ترین راهبردهای یادگیری، کسب عادت بازخورد و خود ارزشیابی است (تامیر، ۱۹۹۹). وجود ویژگی های زیر در کتاب های درسی به توسعه مهارت های فراشناخت دانش آموزان کمک می کند:

- ◆ مشخص کردن اهداف یادگیری
- ◆ فراهم آوردن فرصت هایی برای فراگیرندگان، تا تشخیص دهند که آیا دانش و مهارت های پیش نیاز پایه برای شروع یک درس را دارند.
- ◆ توضیح دادن اینکه فعالیت های یادگیری مختلف چه کارکردی دارند و چرا در کتاب درسی آمده اند.
- ◆ سوالاتی برای پاسخ دادن فراگیرندگان قبل، در طول و بعد از هر بخش آورده شود.
- ◆ فراگیرندگان به فعالیت هایی تشویق شوند که تکیه گاه خوداندیشی آنها باشند.
- ◆ فرصت های خود ارزشیابی را فراهم آورد.

دکتر
عبادی

ویژگی های کتاب درسی

۵- دانش آموزان را هدایت می کند تا از رسانه های آموزشی دیگر استفاده کنند. کتاب های درسی باید فرصت هایی را فراهم آورند تا رسانه های آموزشی دیگر در خدمت فرایند یاددهی و یادگیری قرار گیرند. رسانه های آموزشی تنوع و گستردگی خاصی دارند. برخی از این رسانه ها می توانند فرایند یاددهی - یادگیری را جذاب تر کنند و ابزارهای خوبی برای تحقیق و تفکر فراگیرندگان باشند. کتاب های درسی می توانند انواعی از فعالیت های یادگیری را پیش بینی کنند که دانش آموز برای انجام دادن آنها به استفاده از رسانه های آموزشی دیگر هدایت شود. برای مثال، کتاب های داستان و یا فیلم هایی که پدیده یا اصولی که در متن بررسی شده اند، در آنها به کار گرفته شده است. تلفیق فناوری و کتاب های درسی یکی از راهبردهایی است که می تواند این ویژگی کتاب درسی را به خوبی تحقق بخشد^۳. نرم افزارها می توانند فرصت های ارزشمندی برای یادگیری فراهم آورند و کتاب های درسی باید از این فرصت ها بهره گیرند. در همین راستا، در اینجا به قابلیت های چند نرم افزار اشاره می شود.

اکسل- اکسس - Word- power point-

دکتر
عبادی

ویژگی های کتاب درسی

۶- به تفاوت های فردی دانش آموزان توجه دارد.

توجه به تفاوت های فردی و یا تمایز^۳ یکی از اصول مهم تعلیم و تربیت است. به عقیده برانت^۴ (۲۰۰۵)، تمایز در تعلیم و تربیت یعنی ایجاد موقعیت های مختلف برای دانش آموزان با نیازها و توانایی های متفاوت یا به عبارت دیگر، تنظیم تدریس با نیازهای فراگیرندگان، بنابراین، کتاب های درسی باید با توجه به تفاوت های فردی دانش آموزان طراحی شوند. یک راهبرد در این زمینه تمرکز بر فراگیرندگانی است که محتوای مورد نیاز را به سرعت یاد می گیرند و به محرک های بیشتری برای تحقق کامل توانایی های بالقوه خود نیاز دارند. در این راستا، کتاب های درسی می توانند با فراهم آوردن تمرین های گوناگون و فرصت های کاربردی برای

فراگیرندگان در سطوح مختلف صلاحیت، به آنها به طور مطلوبی کمک کنند (برانت ۲۰۰۵). توجه به دانش قبلی، یک راهبرد دیگر در این زمینه است که بر تفاوت های فراگیرندگان تأکید دارد. کتاب های درسی باید به گونه ای طراحی شوند که پشتیبان فراگیرندگان با دانش های قبلی گوناگون باشند. این کتاب ها می توانند تکیه گاه لازمی برای دانش آموزان با دانش پیش نیاز ناکافی و یا نامناسب فراهم آورند.

ویژگی های کتاب درسی

۷- یادگیری ارزش ها را تسهیل می کند.

کتاب های درسی می توانند به پذیرش ارزش ها توسط فراگیرندگان کمک کنند. این یکی از کارکردهای بسیار مهم کتاب درسی است.

کتاب های درسی به عنوان ابزاری قوی برای انتقال ارزش ها مورد توجه همه جوامع است. البته نوع ارزش ها به فرهنگ حاکمیت و جامعه ای بستگی دارد که کتاب درسی در آن جا مورد استفاده قرار می گیرد. باکتر و گارنت (۲۰۱۳) در این باره می گویند: درباره اینکه چگونه کتاب های درسی به عنوان ابزاری قوی برای القاء دانش، هویت و ارزش های یک کشور خاص به نسل های آینده مورد استفاده قرار گرفته است، متخصصان تحقیقات زیادی انجام داده اند. ارائه ارزش ها در کتاب های درسی همیشه به طور مستقیم نیست و در بسیاری موارد، این کار به طور غیرمستقیم صورت می گیرد. در ادامه، به برخی از تحقیقاتی که درباره تأثیر کتاب های درسی در ارزش گذاری و نقش زنان و مردان انجام شده است، اشاره می شود.

در کتاب های آموزش زبان انگلیسی کشور ترکیه زنان به عنوان مادر و مردان، به عنوان نان آور خانواده معرفی شده اند. مردان در تمامی زمینه های اجتماعی فعال تر نشان داده شده اند (اسکلیر، ۲۰۰۷).

در کتاب های درسی انگلیسی دوره ابتدایی کنیا، بیشتر مشاغل فعال به مردان و بیشتر مشاغل منفعل به زنان نسبت داده شده است (کوبیا، ۲۰۰۹).

ویژگی های کتاب درسی

در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران، زنان بیشتر در نقش مادری و خانه داری معرفی

در کتاب‌های درسی کشور امریکا کلیشه‌های جنسی دیده می‌شود؛ در اغلب موارد مردان مهاجم، منطقی، رقابتی و زنان مهربان، عاطفی و غیر فعال به تصویر کشیده شده‌اند (ایوانز، ۲۰۰۰).

در کتاب‌های درسی انگلیسی نیز کلیشه‌های جنسیتی یافت می‌شود و تمامی کتاب‌های درسی به ترویج نقش مردان و کاهش نقش زنان گرایش دارند (هالم کوئیست، ۲۰۰۶).
موارد یاد شده بخش کمی از تحقیقاتی است که فقط در مورد ارزش گذاری غیرمستقیم کتاب‌های درسی در مبحث جنسیت انجام شده است.

ویژگی های کتاب درسی

۱- به معلمان برای برنامه ریزی و تدریس کمک می کند.

کتاب های درسی نقشه راه معلمان هستند. با استفاده از این نقشه راه می توان از انحراف های آموزشی جلوگیری کرد (مونتگمری ، ۲۰۰۶) و فعالیت های معلم و دانش آموزان را در جهت فعالیت های پیش بینی شده در برنامه درسی قرار داد. بنابراین، کتاب درسی می تواند یک نقشه و یا شاخصی برای هدایت عملکرد معلم و دانش آموزان در نظر گرفته شود. این کتاب ها همچنین به معلمان کمک می کنند که تصمیمات متفکرانه تر و آگاهانه تری درباره یادگیری دانش آموزان بگیرند (مرکز مواد برنامه درسی علوم، ۲۰۰۶). در همین رابطه عبدالخالق و همکاران ، (۲۰۰۸)

ویژگی های کتاب درسی

کتاب درسی به معلم کمک می کند تا:

- ✓ ایده های برنامه درسی را از طریق تمرین ها به کلاس درس منتقل کند.
- ✓ اهداف یادگیری را به روشنی دریافت نماید.
- ✓ ایده های کلیدی موضوعات علمی در هر درس را دریافت کند.
- ✓ ساختار و توالی موضوعات درسی را درک کند.
- ✓ دانش ها و مهارت های مربوط به دروس دیگر را در درس مورد تدریس خود بشناسد.
- ✓ از دانش پیش نیاز هر درس با توجه به محتوای آن آگاه شود.
- ✓ از راهبردها و فعالیت های تدریس یک درس آگاه شود.
- ✓ مبنایی برای تفسیر مطالب و گفت و گو در دست داشته باشد.
- ✓ برای دانش آموزان تکیه گاه هایی فراهم آورد.
- ✓ منابع خوبی برای ارزشیابی مستمر و گرفتن بازخورد فراهم کند.
- ✓ شاخص های لازم برای ارزشیابی پایانی را در اختیار داشته باشد.

ویژگی های کتاب درسی

۹- به رشد حرفه‌ای معلمان کمک می‌کند.

انفجار دانش، رشد فناوری و ضرورت توسعه مهارت‌های شناختی، برای معلمان پیامدهای جدی دارد. آن‌ها باید قادر باشند موضوعات علمی جدید را درک کنند تا بتوانند آن‌ها را به فراگیرندگان‌شان ارائه دهند؛ همچنین نتایج تحقیقات جدید را بفهمند و در تدریس خود به کار گیرند. بنابراین، معلمان نیازمند رشد حرفه‌ای مادام‌العمرند.

کتاب درسی و راهنمای معلم می‌تواند در دو حوزه به رشد حرفه‌ای معلمان کمک کند؛

۱- محتوا یا دانش موضوعی

دانش و محتوایی که در کتاب درسی گنجانده می‌شود، می‌تواند اطلاعات معلمان را نیز در ارتباط با موضوعات علمی تکمیل کند. ضمن آنکه نویسندگان کتاب‌های راهنمای معلم باید دانش موضوعی را گسترده‌تر از آنچه در کتاب درسی است ولی به صورت فشرده، ارائه نمایند (سینگر و تومی، ۲۰۰۳).

۲- دانش تربیتی

استفاده صحیح از کتاب درسی می‌تواند به طور غیر مستقیم در دانش معلمان و عقیده آنان درباره چگونگی یادگیری دانش‌آموزان و راهبردهای یاددهی - یادگیری مؤثر باشد. مالکولم و الن^۱ (۲۰۰۴) معتقدند که کتاب‌های درسی در تغییر عمل معلمان نقش تسریع کننده دارد.

دکتر
عبادی